

II. PRACE DROBNE I MATERIAŁY

BARBARA WALDO (Łódź)

Nieznane konstytucje sejmu warszawskiego z 1658 roku*

Redakcja konstytucji sejmu warszawskiego, jaką znamy z Volumina Legum (t. IV, s. 514—585), nie jest jedyną redakcją uchwał sejmowych. Istnieją prócz niej dwie inne redakcje, ogłoszone drukiem w tym samym r. 1658. Redakcja I zawarta jest w dwóch wydaniach. Pierwsze z nich wyszło z drukarni wdowy i dziedziców Piotra Elerta w Warszawie, następnie — z drukarni wdowy i dziedziców Andrzeja Piotrkowczyka w Krakowie¹.

W końcu października 1658 r. w obozie królewskim pod Toruniem wydany został przez Jana Kazimierza uniwersał kasujący wymienione wyżej wydania konstytucji sejmu warszawskiego. Rękopisy uniwersału zachowały się w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Gdańsku

---

* Wykaz wykorzystanych zbiorów bibliotecznych i archiwalnych: BG — Biblioteka Polskiej Akademii Nauk, Gdańsk; BJ — Biblioteka Jagiellońska, Kraków; BPSD — Biblioteka Uniwersytecka, Poznań (Stare Druki); BUW — Biblioteka Uniwersytecka, Warszawa; Czart. — Biblioteka Czartoryskich, Kraków; KUL — Biblioteka Katolickiego Uniwersytetu, Lublin; Ossol. — Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, Wrocław; WAPG — Wojewódzkie Archiwum Państwowe, Gdańsk.

¹ Jeśli chodzi o dokładną datę ukazania się obydwu wydań, istnieją wśród naszych bibliografów pewne rozbieżności; K. Budzyk umieszcza wydanie P. Elerta w okresie po 30 VIII 1658 r. a przed 9 IX 1658 r. (K. Budzyk, *Bibliografia konstytucyj sejmowych XVII w. w Polsce*, Wrocław 1952, s. 94), zaś E. Triller w okresie po 30 VIII 1658 r. a przed 15 X 1658 r. (E. Triller, *Bibliografia konstytucji sejmowych XVII w. w Polsce w świetle badań archiwalnych*, Wrocław 1963, s. 81). Wydanie drukarni A. Piotrkowczyka — K. Budzyk: po 30 VIII 1658 r. a przed 9 IX 1658 r. (o. c., s. 93), E. Triller: po 7 IX 1658 r. a przed 15 X 1658 r. (o. c., s. 80). Autorka poddaje krytyce metodę ustalania daty druku urzędowego przyjętą przez Budzyka; jej zdaniem „granica [...] interwału czasowego, w którym spod typograficznej prasy wyszedł pierwodruk danej konstytucji, to z jednej strony data zamknięcia sejmu (nie zawsze zgodna z datą zapadłej uchwały widocznej na egzemplarzu), z drugiej strony oblata danej konstytucji w księgach grodzkich z uwzględnieniem jej przewozu” (E. Triller, o. c., s. XI—XII; zob. też ibidem, s. XXII).

i Bibliotece Jagiellońskiej². Treść jego znamy również z nowej, drugiej z kolei redakcji omawianych konstytucji, zawartej w dwóch wydaniach; jedno pochodzi z drukarni wdowy i dziedziców A. Piotrkowczyka w Krakowie (wariant a, b), drugie — z drukarni wdowy i dziedziców Piotra Elerta w Warszawie³.

Atmosferę, jaka panowała w stolicy podczas obrad sejmu 1658 r., przyczynę wydania uniwersału królewskiego i zmian w redakcji uchwał sejmowych charakteryzuje K. Budzyk w następujący sposób: „Jeszcze podczas trwania obrad sejmowych nawiedziło Warszawę «morowe powietrze», wobec czego nie tylko król wyjechał ze stolicy wcześniej, ale też i deputaci wyznaczeni przez sejm do konstytucji zdrowie swe przed zarazą postanowili salwować. Ponieważ epidemia groźnie zaczęła się szerzyć, personel drukarski czmychnął również co prędzej, wskutek czego konstytucje drukował byle kto, byle jak i bez odpowiedniej korekty. Stwierdza to uniwersał królewski z dnia 30 X 1658, w którym czytamy, że konstytucje te *erronee dla siciy omyłek, transposicij, opuszczenia y przydania ex typo wyszły*. Rzecz jasna, krakowskie wydanie tych uchwał musiało być też przepełnione błędami, wobec czego król *ex consilio Senatus* nakazał je przedrukować, unieważniając równocześnie oba pierwsze wydania: warszawskie i krakowskie”⁴.

Różnice, jakie zachodzą między I i II redakcją konstytucji, nie mają jednak charakteru zasadniczego. Polegają one jedynie na drobnych zmianach w układzie uchwał sejmowych oraz w postanowieniach dotyczących nobilitacji i indygenatów. Na najbliższym sejmie w r. 1659 skasowano obydwie dotychczasowe redakcje konstytucji z 1658 r., zabraniając ponadto na przyszłość drukowania konstytucji *ex consilio senatus*. „Sejm ten powziął również uchwałę nakazującą wykonanie jeszcze jednego przedruku, który ostatecznie wyszedł spod pras drukarni Elertowskiej jako urzędowej”⁵. Redakcję III, znaną z Volumina Legum, zawierają dwa wydania, z których jedno — warszawskie — pochodzi z r. 1660, drugie — krakowskie — z r. 1685⁶. Redakcja ta wprowadziła do uchwał sejmowych istotne zmiany merytoryczne: usunięte zostało postanowienie dotyczące prawnego stanowiska dzieci nieprawych, zatytułowane *Zachę-*

² WAPG 300, 29/147, k. 75 (tytuł zespołu: *Recesy Prus Królewskich*). Na rękopis BJ 2129, t. IV, s. 515 i n. powołuje się H. Olszewski, *Sejm Rzeczypospolitej epoki oligarchii 1652—1763*, Poznań 1966, s. 360.

³ Datę wydania krakowskiego wyznacza data uniwersału królewskiego z 30 X 1658 r.: po 30 X 1658 r. (K. Budzyk, o. c., s. 93; E. Triller, o. c., s. 80). Jeśli chodzi o wydanie warszawskie, to K. Budzyk podaje datę: po 30 X 1658 r. (o. c., s. 95), E. Triller: po 18 XI 1658 r. (o. c., s. 81).

⁴ K. Budzyk, o. c., s. XL. Por. też H. Olszewski, o. c., s. 359—360.

⁵ K. Budzyk, o. c., s. XLI.

⁶ Wdowa i dziedzice P. Elerta, Warszawa 1660 (K. Budzyk, o. c., s. 95; E. Triller, o. c., s. 81), M. A. Schedel, Kraków, po 31 V 1685 r. (K. Budzyk, o. c., s. 94; E. Triller, o. c., s. 81).

cenie do służby Rzeczypospolitej, oraz postanowienie o donatiwum kupieckim koronnym. Zmiany w poszczególnych redakcjach konstytucji obrazuje tablica na s. 111 i n.

Mimo ustalenia ostatecznego, oficjalnego brzmienia konstytucji 1658 r. i zakazu rozpowszechniania drukiem skasowanych uchwał, w *Inwentarzu Ładowskiego* znajdujemy poprawny — jak to już dziś bez wątpliwości stwierdzić można — regest postanowienia dotyczącego *proles illegitima*: *Potym deklarowano pomienioną Constitutią A. 1578. tym, którzy durante bello z Szwedem (puta ab Anno 1655.) post legitime Contractum Matrimonium byli spłodzeni; że im to szkodzić nie ma, ani Prawu ich, y Successiey ich, w niczym nie vblizać: salva eadem Constitutione ante et post manente. A. 1658. fol. 20. tit. Zachęcenie. Ale ta Constitutia, nie we wszystkich, lecz tylko w niektórych Exemplarzach znayduie się*⁷. To ostatnie zastrzeżenie Ładowskiego świadczy o tym, że znał on nie tylko I i II, ale również III redakcję konstytucji z 1658 r., z której postanowienie o *proles illegitima* zostało usunięte.

Po ukazaniu się sześciu tomów *Volumina Legum A. K.* Żeglicki, dalszy kontynuator *Inwentarza Ładowskiego*, powtórzywszy jego regest dodaje taką informację: *A. 1658 według Ładowskiego. Lecz in Volumine Legum ta Konstytucya nie znayduie się, znać że subrepticia, o czym vide, quid praemittatur, ante initium Const. A. 1658*⁸.

Postanowienie sejmu warszawskiego o potomstwie nieprawym znalazło się jednak w dziele M. Żalaszowskiego w tłumaczeniu łacińskim: *Zachęcenie do służby Rzeczypospolitej ubi declaratur dicta constitutio anni 1578 de illegitima prole, quod non debeat nocere eis, tam ad successionem quam ad alias praerogativas et immunitates, qui durante pro tunc bello Svetico post legitime contractum matrimonium sunt vel erunt procreati, salva eadem constitutione ante et post*⁹. Pełny tekst tej

⁷ *Constytucye Koronne, y Wielkiego Xsięstwa Litewskiego od Roku Pańskiego 1550 do Roku 1683 przez Vrodz. Macieia Marcyana Ładowskiego, Sekretarza I.K.M. Matrykanta Kancelaryey Koronnej, krotko zebrane. Roku od Narodzenia Chrystusa 1685, s. 25, s.v. Bękarci. Ten sam tekst (z drobnymi odmiankami druku) powtarza *Inwentarz Ładowskiego* uzupełniony przez Józefa Jędrzeja Żaluszkiego (*Inwentarz Konstytucyy Koronnych y W. X. Litewskiego...*, Lipsk 1733, s. 19, s. v. Bękarci).*

⁸ *Inwentarz nowy praw, statutow, konstytucyi koronnych, y W. X. Litewskiego znajdujących się w sześciu tomach Voluminis Legum...*, Warszawa 1754, s. 32, s. v. Bękarci. Jest to pierwsze wydanie *Inwentarza* po ukazaniu się wydawnictwa *Volumina Legum*, t. I—IV. Stąd nowy tytuł *Inwentarza*, uzupełnienia i powoływanie przez autora fol. wydań konstytucji zawartych w *Volumina Legum*, nie zaś fol. starych wydań. Zob. o. c., wstęp „Do czytelnika”. Ten sam tekst konstytucji 1658 r. o *proles illegitima* zawiera następne wydanie *Inwentarza* uzupełnione przez Teodora Wagę (*Inwentarz praw, statutow, Konstytucyi Koronnych y W. X. Lit...*, Warszawa 1782, s. 34, s. v. Bękarci; wyd. 2. Warszawa 1789, s. 34, s. v. Bękarci). Zob. też *inwentarz Volumina Legum*, cz. 1, s. 27, s. v. Bękarci.

⁹ Mikołaj Żalaszowski. *Ius regni Poloniae*, t. II, Warszawa 1742, ks. III, s. 207. Tłumaczenie Żalaszowskiego powtarza F. B. Bröcker, *Beyträge zur Kenntniss des pohlischen Rechts*, t. I, Berlin 1797, s. 43.

konstytucji w języku polskim odnaleźć można w kompendium S. Kożuchowskiego¹⁰.

Postanowienia sejmu warszawskiego dotyczące proles illegima powinny więc być dla naszych historyków prawa ustawą dobrze znaną i właściwie rozumianą. Poglądy na jej moc obowiązującą oraz interpretacja jej treści były różne, na ogół jednak nietrafne. Ostatnio zagadnieniem stanowiska prawnego dzieci nieprawych w dawnym prawie polskim zajął się szczegółowo J. Matuszewski, wykorzystując między innymi pierwodruki konstytucji 1658 r. w I, II i III redakcji, odnalezione w bibliotece PAN w Gdańsku¹¹. Zdaniem autora, niewłaściwe spojrzenie naszej literatury historyczno-prawnej na konstytucję z 1658 r. wynikało z braku zaufania do regestu Ładowskiego lub niewykorzystania łacińskiego tłumaczenia Żalaszowskiego¹². Można by tu dodać: chyba także z braku zaufania do tekstu źródłowego podanego przez Kożuchowskiego lub wprost z jego pominięcia?

Inaczej potoczyły się losy skasowanej w ostatecznej redakcji uchwały sejmu z 1658 r., która ustanawiała donatiwum kupieckie koronne. Brak o nim jakiegokolwiek wzmianki w *Inwentarzu* Ładowskiego i jego kontynuatorów, zaś spośród autorów kompendiów dawnych ustaw polskich zamieszcza je tylko A. Kołodzki. Treść uchwały sejmowej ogranicza się tu do lakonicznego stwierdzenia: *Donativum Koronne Kupieckie: taxa na wszystkie miasta imponitur*, po czym jednak następuje szczegółowe wyliczenie miast i przypadających na nie kwot, zgodne z urzędowym pierwodrukiem konstytucji¹³. Tekst skasowanej uchwały jest o tyle ciekawy, że nie ogranicza się do podania ogólnej sumy donatiwum, jak to

¹⁰ Stanisław Kożuchowski, *Constytyucye Statuta y Przywileie Koronne y W. X. Lit. na walnych seymach od roku pańskiego 1550 aż do roku 1726 uchwalone ad ideam Herburta zebrane — 1732*, s. 27, s. v. *Bękarci*. Kompendium Kołodzkiego zawiera tylko następującą wzmiankę: *Zachęcenie do służby Rzeczypospolitey: to iest declaracia Konstytucyi 1578 de illegitima prole, ta Konstytucya tylko ad omnem casum służyła* — Konst. 1658, f. 20 (A. Kołodzki, *Promptuarium legum et constitutionum*, 1697, Liber secundus, Status Nobilitaris, p. 19: *Proles illegitima*). Konstytucję z 1658 r. o potomstwie nieprawym wymienia też Gliszczyński, nie podaje on jednak nawet w najmniejszym skrócie jej treści: *Illegitimi vulgo Bękarci succedere nec titulo Nobilitari gaudere possunt etiam subsecuto Matrimonio procreati* — 1578 f. 334, 1633 f. 41 et 1658 f. 20 (M. Gliszczyński, *Compendium legum ex Statuto et Constitutionibus Regni Poloniae*, 1754, s. 98, s. v. *Illegitimi*). Trębicki wymienia tylko konstytucje z lat 1578, 1633, 1768 (A. Trębicki, *Prawo polityczne i cywilne Korony Polskiej i W. X. Litewskiego* —, Warszawa, t. I, 1789, s. 24—25, s. v. *Bękarci*).

¹¹ J. Matuszewski, *Proles illegitima w polskim prawie ziemskim*, *Czasopismo Prawno-Historyczne*, t. XVIII, z. 2, 1966, s. 71—154.

¹² *Ibidem*, s. 112.

¹³ A. Kołodzki, o. c., Liber primus, Status fisci, p. 7: *Donativum kupieckie*, s. 183—184. Na s. 182—183 autor wymienia ogólne kwoty donatiwum z lat 1629, 1634, 1638, 1649, 1650, 1652, 1654. Obok daty 1653 r. sumy brak, autor dodaje taką informację: *dla powietrza nie wniesione, nihilominus wniesione bydz powinno*.

Redakcja I	Redakcja II	Redakcja III
P. Elert, wyd. A A. Piotrkowczyk, wyd. A	A. Piotrkowczyk, wyd. B (war. a, b) P. Elert, wyd. B	P. Elert, wyd. C M. A. Schedel Vol. Leg.
<p style="text-align: center;">—</p> <p style="text-align: center;">1</p> <p style="text-align: center;"> </p> <p style="text-align: center;"> </p> <p style="text-align: center;">30</p> <p style="text-align: center;">[30 a] Z</p> <p style="text-align: center;">31</p> <p style="text-align: center;"> </p> <p style="text-align: center;"> </p> <p style="text-align: center;">60</p> <p style="text-align: center;">[60 a] D</p> <p style="text-align: center;">61</p> <p style="text-align: center;"> </p> <p style="text-align: center;"> </p> <p style="text-align: center;">75</p> <p style="text-align: center;">77</p> <p style="text-align: center;">76</p> <p style="text-align: center;">78</p> <p style="text-align: center;"> </p> <p style="text-align: center;"> </p> <p style="text-align: center;">104</p> <p style="text-align: center;">105</p> <p style="text-align: center;">106</p> <p style="text-align: center;">107</p> <p style="text-align: center;">108</p> <p style="text-align: center;">110</p> <p style="text-align: center;">111</p> <p style="text-align: center;">—</p> <p style="text-align: center;">113</p> <p style="text-align: center;">109</p> <p style="text-align: center;">114</p> <p style="text-align: center;">115</p> <p style="text-align: center;">116</p> <p style="text-align: center;">117</p> <p style="text-align: center;">120</p> <hr style="width: 20%; margin-left: auto; margin-right: auto;"/> <p style="text-align: center;">118</p> <p style="text-align: center;">—</p> <p style="text-align: center;">121</p> <p style="text-align: center;">122</p> <p style="text-align: center;">123</p> <p style="text-align: center;">124</p> <hr style="width: 20%; margin-left: auto; margin-right: auto;"/> <p style="text-align: center;">125</p>	<p style="text-align: center;">Un.</p> <p style="text-align: center;">1</p> <p style="text-align: center;"> </p> <p style="text-align: center;"> </p> <p style="text-align: center;">30</p> <p style="text-align: center;">[30 a] Z</p> <p style="text-align: center;">31</p> <p style="text-align: center;"> </p> <p style="text-align: center;"> </p> <p style="text-align: center;">60</p> <p style="text-align: center;">[60 a] D</p> <p style="text-align: center;">61</p> <p style="text-align: center;"> </p> <p style="text-align: center;"> </p> <p style="text-align: center;">75</p> <p style="text-align: center;">77</p> <p style="text-align: center;">76</p> <p style="text-align: center;">78</p> <p style="text-align: center;"> </p> <p style="text-align: center;"> </p> <p style="text-align: center;">104</p> <p style="text-align: center;">119</p> <p style="text-align: center;">105</p> <p style="text-align: center;">106</p> <p style="text-align: center;">107</p> <p style="text-align: center;">108</p> <p style="text-align: center;">110</p> <p style="text-align: center;">111</p> <p style="text-align: center;">113</p> <p style="text-align: center;">109</p> <p style="text-align: center;">116</p> <p style="text-align: center;">117</p> <p style="text-align: center;">118</p> <p style="text-align: center;">112</p> <p style="text-align: center;">120</p> <p style="text-align: center;">114</p> <p style="text-align: center;">115</p> <p style="text-align: center;">121</p> <p style="text-align: center;">122</p> <p style="text-align: center;">123</p>	<p style="text-align: center;">—</p> <p style="text-align: center;">U. s. 1659</p> <p style="text-align: center;">1</p> <p style="text-align: center;"> </p> <p style="text-align: center;"> </p> <p style="text-align: center;">30</p> <p style="text-align: center;">—</p> <p style="text-align: center;">31</p> <p style="text-align: center;"> </p> <p style="text-align: center;"> </p> <p style="text-align: center;">60</p> <p style="text-align: center;">—</p> <p style="text-align: center;">61</p> <p style="text-align: center;"> </p> <p style="text-align: center;"> </p> <p style="text-align: center;">75</p> <p style="text-align: center;">76</p> <p style="text-align: center;">77</p> <p style="text-align: center;">78</p> <p style="text-align: center;"> </p> <p style="text-align: center;"> </p> <p style="text-align: center;">104</p> <p style="text-align: center;">105</p> <p style="text-align: center;">106</p> <p style="text-align: center;">107</p> <p style="text-align: center;">108</p> <p style="text-align: center;">109</p> <p style="text-align: center;">110</p> <p style="text-align: center;">111</p> <p style="text-align: center;">112</p> <p style="text-align: center;">113</p> <p style="text-align: center;">114</p> <p style="text-align: center;">115</p> <p style="text-align: center;">116</p> <p style="text-align: center;">117</p> <p style="text-align: center;">118</p> <p style="text-align: center;">119</p> <p style="text-align: center;">120</p> <p style="text-align: center;">121</p> <p style="text-align: center;">122</p> <p style="text-align: center;">123</p>

Redakcja I	Redakcja II	Redakcja III
P. Elert, wyd. A A. Piotrkowczyk, wyd. A	A. Piotrkowczyk, wyd. B (war. a, b) P. Elert, wyd. B	P. Elert, wyd. C M. A. Schedel Vol. Leg.
126	124	124
	125	125
	126	126
144	144	144
R	R	—

Objaśnienia: 1. Numeracja uchwał sejmowych według Volumina Legum. 2. Skróty: D — donatium kupieckie koronne; R — reces sejm; Un. — uniwersał królewski z 30 X 1658 r. (na odwrocie kart tytułowych wszystkich egzemplarzy redakcji II); U. s. 1659 — uchwała sejmu z 1659 r. kasująca dwie pierwsze redakcje konstytucji 1658 r.; Z — zachęcenie do służby Rzeczypospolitej.

zwykle czyniono w latach wcześniejszych i później, lecz zawiera dokładne dane liczbowe dla ponad stu ówczesnych miast i miasteczek polskich, może więc dostarczyć interesującego materiału źródłowego dla historyków naszej gospodarki.

Jako podstawa do poszukiwań źródłowych posłużyła mi *Bibliografia konstytucji sejmowych XVII wieku w Polsce*, opracowana przez K. Budzyka, a uzupełniona przez E. Triller¹⁴. Autorka stawia swemu poprzednikowi zarzut, że zbierając do swej pracy materiał w okresie przedwojennym, „opiera opis bibliograficzny niektórych pozycji na egzemplarzu dzisiaj nie istniejącym”¹⁵. Istotnie, spośród 18 egzemplarzy konstytucji 1658 r. podanych przez Budzyka 5 uległo zniszczeniu w okresie drugiej wojny światowej: 3 egzemplarze z Biblioteki PAU w Krakowie, 1 — z Biblioteki Narodowej w Warszawie i 1 z Biblioteki Kraśnińskich w Warszawie¹⁶. Inny zarzut, postawiony przez Triller Budzykowi — to częściowe tylko wyzyskanie zbiorów Biblioteki PAN w Gdańsku, zwłaszcza klocka o sygnaturze N1 94, „gdyż na 55 pozycji tego klocka zacytowane zostały w *Bibliografii* tylko 2 pozycje”¹⁷. W zakresie interesującej mnie konstytucji sejmu warszawskiego 1658 r. po-

¹⁴ Zob. przyp. 1.

¹⁵ E. Triller, o. c., s. IX.

¹⁶ Ogólnemu omówieniu strat wojennych polskich bibliotek naukowych, ze szczególnym uwzględnieniem pozycji najcenniejszych, a więc rękopisów i starodruków, poświęcone są następujące opracowania: A. Lewak, *Polskie biblioteki naukowe zniszczone w 1939/44 r.*, Kwartalnik Historyczny, t. LIII, z. 3—4; K. Piwarski, *Straty nauki polskiej w Krakowie*, Biblioteka Krakowska nr 104; M. Friedberg, *Archiwa i biblioteki krakowskie (1939—1945)*, Biblioteka Krakowska, nr 104; Kwartalnik Historyczny, t. LIV, Kronika naukowa za r. 1946; Biblioteka Narodowa w latach 1945—1956, Warszawa 1958, s. 7—8, 58.

¹⁷ E. Triller, o. c., s. VIII. Żadna z tych dwóch pozycji nie zawiera konstytucji sejmu warszawskiego z 10 VII 1658 r.

szukiwania archiwalne E. Triller przyniosły 18 pozycji bibliograficznych nie znanych Budzykowi. Wyniki pracy niewątpliwie doskonałe; nie udało się jednak autorce uniknąć pewnego potknięcia — i to właśnie w obrębie badanego przez nią tak szczegółowo klocka gdańskiego N1 94. Zachowały się w nim wszystkie, a więc trzy redakcje konstytucji 1658 r., zawarte w trzech kolejnych egzemplarzach¹⁸, zaś *Bibliografia* E. Triller pomija redakcję II, tj. wydanie B wdowy i dziedziców P. Elerta, oznaczone w kločku N1 94 numerem kolejnym 30.

W sumie korzystałam więc z 32 egzemplarzy pierwodruków konstytucji 1658 r., rozproszonych po różnych ośrodkach bibliotecznych i archiwalnych na terenie Polski¹⁹. Oto zestawienie opracowanych pozycji bibliograficznych:

Redakcja I

1. Wydanie A wdowy i dziedziców P. Elerta, Warszawa, po 30 VIII — przed 9 IX 1658 r. (wg Budzyka)
po 30 VIII — przed 15 X 1658 r. (wg Triller)
  1. BJ 244441 adl. III.
  2. BUW 4.18.7.102.
  3. PAU 11561 adl. def.*
  4. BG N1 94 adl.
  5. Ossol. XVII. 16781. IV.
  6. KUL P. XVII. 544.
2. Wydanie A wdowy i dziedziców A. Piotrkowczyka, Kraków, po 30 VIII — przed 9 IX 1658 r. (wg Budzyka)
po 7 IX — przed 15 X 1658 r. (wg Triller)
  1. BJ 14890 III.
  2. BUW 4.18.7.111.
  3. Ossol. XVII. 16762. IV.

Redakcja II

1. Wydanie B wdowy i dziedziców A. Piotrkowczyka (wariant a, b), Kraków, po 30 X 1658 r. (wg Budzyka i Triller)
wariant a. 1. BUW 4.14.1.70.

¹⁸ Por. J. Matuszewski, o. c., s. 151, przyp. 8.

¹⁹ W tym jeden egzemplarz — Ossol. XVII. 16762. IV — to tylko karta tytułowa redakcji I, pochodząca z wyd. A wdowy i dziedziców A. Piotrkowczyka, dołączona w miejsce brakującej karty tytułowej do egzemplarza o sygn. Ossol. XVII. 16762, a więc do wydania C wdowy i dziedziców P. Elerta z r. 1660 (redakcja III konstytucji). H. Olszewski informuje o istnieniu w Bibliotece PAN w Kórniku rękopisu uchwał sejmu z 1658 r. (*Materiały do dziejów polskiego parlamentaryzmu w rękopisach Biblioteki Kórnickiej*, Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej, Wrocław 1963, z. 8, s. 165—175). Po dokładnym obejrzeniu i odczytaniu rękopisu okazało się jednak, że są to tylko luźne notatki nieznanego autora, które nie dają żadnego wyobrażenia o zapadłych uchwałach sejmowych. Nie można ich nawet zestawić — pod względem formy i treści — z siedemnastowiecznymi drukami konstytucji; nie mogą więc także stanowić żadnej podstawy dla wydawnictwa źródłowego (rkps. Bibl. Kórnickiej, sygn. 987, s. 7—8).

2. BG N1 93 adl.
3. Ossol. XVII. 16780. IV
- wariant b: 4. Czart. 29481 III.
5. BJ 33717 III.
6. WAPG 300, 29/147.
7. KUL XVII. 1140 adl.
2. Wydanie B wdowy i dziedziców P. Elerta, Warszawa,
po 30 X 1658 r. (wg Budzyka)
po 18 XI 1658 r. (wg Triller)
  1. BN XVII. 4. 5364. *
  2. Kraś. 66267. *
  3. Ossol. XVII. 18300. IV.
  4. BG N1 94 adl.

Redakcja III

1. Wydanie C wdowy i dziedziców P. Elerta, Warszawa,
1660 r. (wg Budzyka i Triller)
  1. BJ 33716. III.
  2. BUW 4. 18. 7. 98.
  3. Czart. 29480 III.
  4. PAU 15605 adl. *
  5. BG N1 95 adl.
  6. Ossol. XVII. 16439.
  7. Ossol. XVII. 16762.
  8. Ossol. XVII. 17578. IV. adl.
  9. KUL II. D. 613 adl.
2. Wydanie M. A. Schedla, Kraków, po 31 V 1685 r. (wg Budzyka
i Triller)
  1. BJ 9115 adl. III.
  2. BJ 14891. III.
  3. BUW 4. 18. 5. 12.
  4. PAU 34839 adl. *
  5. BG N1 94 adl.
  6. Ossol. XVII. 17856. IV. adl.
  7. Ossol. XVII. 17937. IV. adl.
  8. BPSD 1494. III. adl.

Niektóre z wymienionych w zestawieniu egzemplarzy konstytucji sejmu 1658 r. wymagają pewnych uwag wyjaśniających:

1. Egzemplarze oznaczone znakiem * uległy zniszczeniu w latach 1939—1944.

2. Egzemplarze o sygn. BJ 14890. III i BUW 4. 18. 7. 111 charakteryzuje brak kart tytułowych oraz paru kart końcowych, zaś egzemplarz Ossol. XVII. 16762. IV. — to tylko karta tytułowa, dołączona do egzemplarza Ossol. XVII. 16762 (wyd. C wdowy i dziedziców P. Elerta) w miejsce brakującej właściwej karty tytułowej. Jeśli chodzi o różnice między wariantem a oraz wariantem b wyd. B wdowy i dziedziców A. Piotrkow-

czyka — uwidaczniają się one jedynie na kartach tytułowych (wariant a: *Constitucie — — w Warszawie wydrukowane*, wariant b: *Constitucie — — w Warszawie y w Krakowie wydrukowane*). Egzemplarz WAPG 300 29/147 wyróżnia się tym, że jest opatrzony podpisami i pieczęcią większej kancelarii królewskiej (karta 36v); na karcie tytułowej umieszczono siedemnastowieczną notatkę atramentem: *Archivo Gedanensi offerendum*. Egzemplarz BG NI 94 adl. (nr kolejny 30) pominięty został w bibliografiach Budzyka i Triller (wyd. B wdowy i dziedziców P. Elerta, red. II konstytucji 1658 r.); na jego karcie tytułowej — notatka siedemnastowieczna atramentem: *secunda vice excusa et prohibita*. Wszystkie egzemplarze wyd. M. A. Schedla mają na kartach tytułowych fałszywie podaną datę i miejsce wydania: *Warszawa, wdowa i dziedzice P. Elerta, 1660*.

Jak wynika z podanego zestawienia, najmniejsza liczba egzemplarzy konstytucji 1658 r. zachowała się z krakowskiego wydania A wdowy i dziedziców A. Piotrkowczyka (redakcja I) oraz z wydania B wdowy i dziedziców P. Elerta (redakcja II): na każde z nich przypada zaledwie po dwie pozycje bibliograficzne, przy czym obydwie egzemplarze wydania A z drukarni Piotrkowczyka są zdefektowane. Najliczniej reprezentowane są — ze zrozumiałych względów — obydwie wydania zawierające redakcję III konstytucji: wydanie C wdowy i dziedziców P. Elerta z r. 1660 — 8 egzemplarzy, i krakowskie wydanie M. A. Schedla z r. 1685 — 7 egzemplarzy.

Opis bibliograficzny wszystkich wymienionych w zestawieniu pozycji mieści się w cytowanych już kilkakrotnie bibliografiach Budzyka i Triller, powtarzanie tych samych danych wydaje się więc na tym miejscu rzeczą zbyteczną. Wyjątek stanowi tu pominięty w obydwu bibliografiach egzemplarz wydania B wdowy i dziedziców P. Elerta, zawarty w klocku gdańskim o sygnaturze NI 94 (nr kolejny 30). Dokładny jego opis podał już jednak J. Matuszewski w swej pracy *Proles illegitima*²⁰.

W ustalaniu tekstu obydwu konstytucji 1658 r. stosowałam zasady *Instrukcji wydawniczej dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX w.* (Wrocław 1953). Jedynie w donatiwum kupieckim koronnym pozwoliłam sobie na zmianę kolejności w wyliczeniu miast, wychodząc z założenia, że kolejność alfabetyczna ułatwi zainteresowanym korzystanie z tekstu. Ilość przypisów, zarówno tekstowych, jak rzeczowych, starałam się ograniczyć do niezbędnego minimum.

Warto może jeszcze zastanowić się głębiej nad przyczynami, które spowodowały zmiany w redakcji konstytucji 1658 r. Ostatnia praca W. Czaplńskiego poświęcona Polsce XVII w. zawiera ogólnikową wzmiankę o tym, że „niejednokrotnie wciągano do uchwał sejmowych

²⁰ J. Matuszewski, o. c., s. 151, przyp. 8.

konstytucje, które nie były uchwalone na sejmie”²¹. Mielibyśmy tu więc do czynienia z problemem zniekształcania czy wręcz fałszowania tekstów uchwał sejmowych. Zdaniem H. Olszewskiego, w epoce oligarchii (1652—1763) było to zjawisko notoryczne, o czym świadczą „liczne protesty wychodzące z sejmików relacyjnych i przedsejmowych, które z dużą regularnością pojawiały się aż do sejmu pacyfikacyjnego w 1736 r.”²² Sfałszowanie konstytucji mogło mieć miejsce już na tzw. sesjach pieczętarskich; tam materiał legislacyjny nie tylko redagowano i stylizowano, lecz także ingerowano w jego meritum, zaś ingerencja ta polegała z reguły na dopisywaniu konstytucji nowych, które poprzednio nie były przedstawione stanom do zatwierdzenia²³. Olszewski wymienia szereg takich „protestacyjnych” laudów sejmikowych odnoszących się do sejmów XVII w.²⁴ Brak między nimi sejmu warszawskiego z 1658 r. nie jest pomyłką czy zaniedbaniem autora. Przeciwnie — stanowisko jego jest konsekwentne i logiczne, pozostaje też w zgodzie ze znanymi nam źródłami siedemnastowiecznymi. Ewentualne sfałszowanie uchwał sejmu 1658 r. nie mogło nastąpić na sesji pieczętarskiej, gdyż wcale do niej nie doszło ze względu na szczególne okoliczności, w jakich toczyły się obrady tego sejmu: z powodu panującego w stolicy „morowego powietrza” zostały one skrócone tak znacznie, że nawet „zrezygnowano z połączenia się izb na konkluzję powziętych [...] decyzji”²⁵, „poprzestawszy na sformułowaniu uchwał w izbie poselskiej i na poleceniu przypilnowania druku przez deputowanych do konstytucji”²⁶.

Druk uchwał sejmowych to — zdaniem H. Olszewskiego — druga z kolei okazja do poczynienia zmian w ich treści: „Z powodu pośpiechu, w jakim z reguły przychodziło drukować konstytucje, które miały być przesłane do grodów jeszcze przed terminem wyznaczonym na sejmiki relacyjne, zdarzało się, że druk odbywał się niedbale, bez korekty, że nie zawsze starczało czasu na dostarczenie egzemplarzy deputowanym do podpisu l. . . l. Krytykowała ten stan rzeczy już konstytucja z 1631 r., największe jednak oburzenie wywołało ukazanie się drukiem uchwał sejmu z 1658 r.”²⁷. Następnie autor wyjaśnia okoliczności ostatnich dni obrad sejmowych i druku konstytucji, o których wspomniałam wyżej,

²¹ W. Czaplinski, *O Polsce siedemnastowiecznej*, Warszawa 1966, s. 224.

²² H. Olszewski, o. c., s. 356.

²³ Ibidem, s. 355.

²⁴ Ibidem, s. 356.

²⁵ Ibidem, s. 348—349. Autor powołuje tu diariusz sejmu 1658 r., rkp. BJ 5129, t. IV, s. 515 i n. Wzmianka o konieczności skrócenia obrad sejmowych znajduje się też w rękopiśmiennym diariuszu tegoż sejmu zachowanym w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Gdańsku (WAPG 300, 29/147, k. 16r—19v).

²⁶ H. Olszewski, o. c., s. 359—360.

²⁷ Ibidem.

wreszcie zaś stwierdza: „Jan Kazimierz unieważnił oba wydania i ex senatus consulto nakazał przedruk. I ten tekst różnił się wszakże od uchwalonego w izbie, dlatego też sejmiki polecając ponowne wydanie uchwał domagały się kary na drukarza, który bez podpisu marszałka poselskiego ważył się *odmiennie in lucem wydawać konstytucyje*. Sejm w roku 1659 istotnie nakazał ponowny przedruk, wykorzystując jednocześnie tę okazję dla wprowadzenia istotnych zmian w postanowieniu o wypędzeniu arian”²⁸.

Cytowany wyżej fragment rozważań H. Olszewskiego nasuwa pewne wątpliwości i pytania. Przede wszystkim: na jakiej podstawie źródłowej opiera autor swą tezę o merytorycznej niezgodności dwóch pierwszych redakcji konstytucji 1658 r. z tekstem uchwalonym w izbie poselskiej? Jedyłą miarodajną podstawą byłby tu rękopis tego ostatniego, który jednak nie pozwala na ustalenie jakiegokolwiek treści uchwał sejmowych (zob. przyp. 19). Następnie, z wypowiedzi autora wypływa sugestia, że przedruk konstytucji 1658 r. nakazany przez sejm w r. 1659 był zgodny z tekstem uchwalonym w izbie poselskiej; jednocześnie jednak sejm ten wprowadził istotne zmiany w postanowieniu dotyczącym arian. Czyżby postępowanie takie uznawał autor — z punktu widzenia czystości techniki legislacyjnej — za prawidłowe? Wreszcie: czy H. Olszewski zna dokładnie tekst dwóch pierwszych drukowanych redakcji konstytucji 1658 r., które po ukazaniu się w druku wywołały wśród szlachty „największe oburzenie”? Ze wzmianki o uchwale odnoszącej się do arian należałoby wyprowadzić wniosek potwierdzający. Dlaczego w takim razie zabrakło miejsca na informację o innych, bardziej istotnych zmianach wprowadzonych przez sejm z 1659 r., tj. o skasowaniu postanowień o *proles illegitima* i donatiwum kupieckim koronnym²⁹?

Z dotychczasowych wypowiedzi H. Olszewskiego nasuwa się wniosek, że jego przekonanie o niezgodności uchwał sejmu 1658 r. z ich tekstem drukowanym opiera się jedynie na fakcie protestów laudów sejmikowych: „Sejmiki [..] domagały się kary na drukarza, który bez podpisu marszałka poselskiego ważył się *odmiennie in lucem wydawać konstytucyje*” (Instrukcja wisznińska z 28 II 1659 r., AGZ XXI, s. 272)³⁰. Jak jednak mamy rozumieć określenie „odmiennie”, skoro nie znamy właściwie pierwotnego i — zdaniem H. Olszewskiego — jedynie poprawnego tekstu?

Podobne stanowisko zajmuje E. Triller we wstępie do swej *Bibliografii*, zaznaczając, że lauda województwa lubelskiego z XVII w. dostarczają pewnych szczegółów odnoszących się do pierwszego wydania kon-

²⁸ Ibidem, s. 360.

²⁹ O tych dwóch konstytucjach nie ma też żadnej wzmianki w rozdziale poświęconym przeglądowi ustawodawstwa z lat 1652—1763 (H. Olszewski, o. c., s. 367—368).

³⁰ H. Olszewski, o. c., s. 360.

stytucji 1658 r. Mianowicie *do grodu nie podano ich ani ich w bibliotekach widać*, a w instrukcjach danych posłom na sejmikach lubelskich czytamy: *Jako to między inszemi Konstytucjami pod tytułem przychęcenie do służby Rzpltej że nie wiedzieć jako in volumen legum weszła i przeciwko niej różne zaszły protestacje, dlatego aby kassowana była, starać się mocno Ich PP posłowie mają*. Pierwsze wydanie tej konstytucji zostało więc uniwersałem królewskim z dnia 30 X 1658 r. skasowane. Dowiadujemy się również z instrukcji sejmiku lubelskiego 1661 r., aby późniejsze drukowane wydania konstytucji 1658 r. *do grodu oddane i przedawane prospicere Ich PP posłowie i w tym mają* (Ossol. rkp. 217, fol. 132—133). Nie znalazłam jednak w księgach grodzkich oblaty konstytucji 1658 r.³¹

Z cytowanego tekstu wynika, że zdaniem E. Triller, pierwsze wydanie konstytucji 1658 r. zostało skasowane uniwersałem królewskim na skutek starań posłów, które zgodne były z instrukcjami danymi im na sejmikach. Wnioski autorki wydają mi się niesłuszne z dwóch powodów:

1. Kiedy i gdzie posłowie ci mieli wykorzystać odebrane instrukcje dotyczące *przychęcenia do służby Rzeczypospolitej*, skoro najbliższy sejm odbył się w r. 1659, zaś uniwersał nosi datę 30 X 1658 r.?

2. Redakcja konstytucji 1658 r. ustalona uniwersałem utrzymała to właśnie postanowienie, przeciwko któremu protestowała szlachta lubelska. Dodajmy tu jeszcze, że uniwersał Jana Kazimierza skasował nie tylko pierwsze wydanie konstytucji, lecz także identyczne z nim pod względem treści wydanie drugie, a więc całą redakcję I.

Po tych koniecznych sprostowaniach wróćmy do kwestii zasadniczej.

Instrukcje poselskie sejmiku w Radziejowie z 28 II 1659 r. nie zawierają żadnej wzmianki o konstytucjach dotyczących proles illegitima i donatiwum kupieckiego koronnego. Znajdujemy w nich tylko nakaz starania się o utrzymanie ustalonego już sejmowego *consultandi modum et concludendi*³².

Lauda sejmików w Lipnie z 28 II 1659 r. i 10 VI 1659 r. również nie zachęcają swych posłów do podjęcia jakichkolwiek kroków przeciwko interesującym nas konstytucjom. Natomiast w kilka lat później sejmik ten nakazuje posłom założenie protestu przeciwko *senatus consulta*³³.

W instrukcji sejmiku średzkiego dla województw wielkopolskich, tj. poznańskiego i kaliskiego z 8 III 1659 r. czytamy: *Pytać się, kto przy-*

³¹ E. Triller, o. c., s. XXI—XXII.

³² *Dzieje ziemi kujawskiej oraz akta historyczne do nich służące*, wyd. A. Pawiński, Warszawa 1888, t. II: *Lauda i instrukcje 1572—1795*, Lauda sejmiku w Radziejowie: s. 83—99. Wzmianka o *modus consultandi et concludendi*: s. 87—88.

³³ *Lauda sejmików ziemi dobrzyńskiej*, wyd. F. Kluczycki, Acta Historica, t. X, Kraków 1887. Protest przeciwko *senatus consulta* w instrukcji poselskiej sejmiku w Lipnie z 6 V 1666 r., § 3 i 24 IX 1666 r., § 3. Powtarza się on także w instrukcji tegoż sejmiku z 7 I 1690 r., § 8.

czyną *Correctury takowej Constituciy y podrukowania iei, aby tego falsu [sic! — B. W.] autora znalazzszy, sądzono y takowe Constitucie które sine consensu stanęły aby cassowane były*³⁴. Tekst tej instrukcji nie daje wcale pewności, że to drukarz był owym niefortunnym „korektorem” uchwał sejmu 1658 r. Nie wiadomo też, które to — zdaniem szlachty wielkopolskiej — konstytucje tego sejmu *stanęły sine consensu* i dlatego powinny ulec skasowaniu.

Najbardziej szczegółowe i najjaśniejsze sformułowanie żądań szlachty w tej kwestii zawiera instrukcja sejmiku województwa krakowskiego w Proszowicach z 28 II 1659 r.: *Najpierwsze firmamenta regnorum convelluntur, kiedy zgodą wszystkich stanów postanowione prawa cassatoris abrogantur universalibus. Uskarżą się tedy ante omnia ichm. panowie postowie województwa naszego na tę laessionem dignitatis wszytkiej R.P. et diminutam jm. pana sędziego krakowskiego, przeszłego sejmu marszałka, autoritatem to przed się wziąwszy, żeby te konstytucyje dwakroć przedrukowane przy jm. panu sędzim i deputatach do konstytucyjej przeszłego sejmu ordynowanych rewidowane i durante conventu przedrukowane, a te same za autentyczne miane były, eliminowawszy z nich, cokolwiek citra consensum ordinum, jako to donatywa kupiecka, konstytucyja de illegitima prole, indygenaty i nobilitacje tak wielu osób i siła innych punktów irrepsit. In posterum zaś aby konstytucyij, ręką jm. pana marszałka protunc poselskiego i ichm. panów deputatów tamże zaraz post consensum R.P. podpisanych, żadna już nie bywała reforma, lecz finito generali conventu zaraz do grodu warszawskiego podane, tak drukowane były; pilną i tego uczynią dyskewizycyją, kto był pomienionych inkonwenijencyj autorem, żeby seriae podlegał animadversioni*³⁵.

Do drukowanego tekstu konstytucji 1658 r. weszły więc według tej instrukcji *citra consensum ordinum* postanowienia o donatiwum kupieckim koronnym i o illegitima proles oraz nobilitacje zbyt wielu osób, ale także *siła innych punktów*. Poza tym tekstem tylko sejmiki lubelskie protestują wyraźnie przeciwko *przychęceniu do służby Rzeczpospolitej*. Wszystkie natomiast lauda sejmikowe podkreślają niedopuszczalność ustalania treści konstytucji sejmowych *sine consensu omnium ordinum* i wnoszą protest przeciwko *senatus consulta*. Można by tu nawet zaryzkować hipotezę, że szlachta broni samej istoty konstytucji radomskiej z 1505 r., zaś sejm w 1659 r. stosując się do jej żądań ustala właściwy tekst konstytucji 1658 r. Mając do dyspozycji jedynie jej trzy drukowane redakcje, spróbujemy jednak raz jeszcze dokłanie je porównać.

³⁴ *Instructia Ich Mciom Panom Posłom Woiewodztw Wielgopolskich Poznanskiego y Kaliskiego na Seym, z Sejmiku Szredkiego die 8 va Martij dana Anno 1659* (rkp. WAPG 300, 29/147, k. 46 r., p. 8).

³⁵ *Akta sejmikowe województwa krakowskiego*, t. II: 1621—1660, wyd. A. P r z y b o ś, Wrocław—Kraków 1955, s. 664, art. 7.

Różnice między redakcją I i II mają zasadniczo charakter formalny. Poprawki wniesione do tekstu przedrukiem *ex consilio senatus* są raczej poprawkami redakcyjnymi, z których król w swym uniwersale się tłumaczy. Pod względem merytorycznym dodano jedynie dwa postanowienia dotyczące nobilitacji i indygenatów (112 i 119). Źródłem tych zmian mogło być istotnie zamieszanie, wywołane ówczesną sytuacją polityczną Rzeczypospolitej i szczególnymi okolicznościami, w jakich wypadło drukować w Warszawie i Krakowie redakcję I konstytucji. Spójrzmy teraz na redakcję III, ustaloną na sejmie 1659 r., na którym posłowie szlacheccy mieli już możliwość wykorzystania instrukcji swych sejmików: utrzymano w niej to, co zostało wniesione do tekstu *ex consilio senatus* (112 i 119), usunięto natomiast postanowienia zawarte w redakcji I, tj. *Zachęcenie do służby Rzeczypospolitej* i *Donatiwum kupieckie koronne*³⁶. A przecież redakcja I — przynajmniej formalnie — ustalona była *ex consensu omnium ordinum*.

Może jednak karty tytułowe obydwu wydań redakcji I wprowadzają nas w błąd, może w rzeczywistości było inaczej? Pewnych wskazówek w tym kierunku mogłyby udzielić nam diariusze sejmów 1658 i 1659 r. Rękopis pierwszego z nich, pozbawiony tytułu, obejmuje (zgodnie z *Chronologią sejmów polskich* W. Konopczyńskiego) okres od 1 do 5 VIII 1658 r. Zawiera wzmiankę o konieczności skrócenia sejmu oraz o tym, by senat nie podejmował sam uchwał w tych sprawach, które należą do kompetencji sejmu. Brak w nim natomiast konkretnych danych dotyczących *Zachęcenia do służby Rzeczypospolitej* i *Donatiwum kupieckiego koronnego*³⁷. Żadnego materiału źródłowego do interesującej nas kwestii nie wnosi również diariusz sejmu 1659 r., obejmujący okres od 16 do 25 VIII tegoż roku³⁸.

Biorąc pod uwagę teksty wszystkich trzech redakcji konstytucji 1658 r. trudno oprzeć się przypuszczeniu, że protest szlachty przeciwko uniwersałowi królewskiemu i przedrukowi konstytucji *ex consilio senatus* miał charakter jedynie formalny; służył jako pretekst dla usunięcia z uchwał sejmowych tych postanowień, które były dla niej z różnych powodów niewygodne. Przyczyną skasowania donatiwum kupieckiego było — być może — szczegółowe wyliczenie miast wraz z przypadającymi na nie kwotami, a więc sformułowanie odnośnej uchwały w sposób dotychczas nie stosowany. Jest to zresztą zagadnienie otwarte dla historyków dziejów gospodarczych. Właściwą przyczynę skasowania konstytucji dotyczącej potomstwa nieprawego, płynącą ze względów natury nie formalnej, lecz merytorycznej, wyjaśnił już szczegółowo i przekonująco J. Matuszewski³⁹.

³⁶ Zwraca na to uwagę również J. Matuszewski, o. c., s. 113, przyp. 222.

³⁷ WAPG 300, 29/147, k. 16r—19v.

³⁸ Rękopis w języku niemieckim, WAPG 300, 29/147, k. 30r—35r.

³⁹ J. Matuszewski, o. c., s. 134—144.

ANEKS

[30 a] Zachęcenie do służby Rzeczypospolitej^a

Ponieważ nie uważając niczyjej kondycyjei wszyscy teraz wojnie^b służą, przeto zabiegając, aby żadne około urodzenia niesnaski nie były, deklarujemy konstytucyją 1578 de illegitime prole¹, że ta szkodzić tym nie będzie mogła ani prawu ich w niczym i sukcesyjei ubliżać, którzy durante hoc bello z Szwedem post legitime contractum matrimonium są i potym będą spłodzeni; salva eadem constitutione^c ante et post^c.

[60 a] Donatiwum kupieckie koronne^{a, b}

Wygadzając ekstraordinaryjnym potrzebom Rzeczypospolitej na ekspedycyje z kancelaryj naszych koronnych, postanawiamy donatiwum kupieckie na wszystkie miasta i miasteczka specyfikowane w tejże konstytucyjei według tary mianowanej, które pomienione miasta i miasteczka powinni abo do skarbu wnieść, abo za asygnacyjami wielmożnego podskarbiego zapłacić sub poena triplicis pensionis, o co forum ex delatione skarbu ad instantiam instygatora w Trybunale Radomskim sine adcitatione; do którego donatiwum przykładać się powinni ex aequo wszyscy Szoci (Angielczycy) et cuiuscunqui generis et nationis kupcy cudzoziemscy. Wielmożny zaś podskarbi koronny nie powinien żadnych asygnacyj na tę summę wydawać (prócz ex senatus consulto naznaczone), jedno na same publiczne ekspedycyje kancelaryj naszych, o co się sprawić powinien ex officio in casu contraventionis na sejmie. A żeby każde miasto i^c miasteczko wiedziało kwotę swoją, tedy one mianujemy:

Biecz	1200	Bożęcin	150
Bochnia	300	Brzeście	50
Bojanów	300	Brzeziny	100
Bolesławiec	150	Buk	200
Borek	150	Bydgoszcz	300

^a W egz. BG N1 83 siedemnastowieczna nota marginalna: *deest*. W egz. Ossol. XVII. 16781. IV. nota marginalna: *nota bene svedz*.

^b W oryginale: *Woyne*. Przypadek trzeci, nie zaś czwarty, przyjęłam tu na podstawie siedemnastowiecznego sformułowania: *ślachcic służy wojnie* (instrukcja dla posłów z sejmiku w Proszowicach z 12 XII 1628 r., p. 43, Akta sejmikowe województwa krakowskiego, t. II, 1621—1660 s. 109).

^c W egz. Ossol. XVII. 16781. IV. podkreślenie atramentem.

¹ Zob. Vol. Legum II, s. 187 oraz J. Matuszewski, *Proles illegitima*, aneks 8.

^a We wszystkich egzemplarzach wyd. B wdowy i dziedziców A. Piotrkowczyka (wariant a, b) tytuł brzmi: *donatiwum koronne kupieckie*.

^b W egz. BG N1 83 siedemnastowieczna nota marginalna: *deest*.

^c We wszystkich egz. wyd. B wdowy i dziedziców A. Piotrkowczyka brak spójnika: *i*.

Czaplinek	150	Lutomiersk	100
Człopa	50	Lwów	8000
Dolsko	40	Lwówek	200
Dukla	250	Łańcut	50
Działoszyce	100	Łęczycza	200
Garwolin	20	Łobżenica	200
Gniezno z przedmieściami	100	Łomża	100
Gostyń	100	Międzychód	150
Górka Miejska	60	Mława	150
Grabów	60	Nieszawa	200
Grobia	50	Nowe Miasto Korczyn	100
Grodzisk	600	Nowy Sącz	800
Iłża	100	Nowy Targ	300
Jarocin	200	Olkusz	1000
Jasło	100	Opatów	200
Jastrowie	100	Opoczno	200
Jaśliśka	200 ^d	Ostroróg	50
Kamieniec, wszystkie ^e		Piotrków	2500
3 narody	4000	Pleszew	1500 ⁱ
Kańczuga	50	Płock	100
Kazimierz	100 ^f	Poniec	70
Kielce	100	Poznań	5000
Kobielin	200	Praga	50
Kozięłowy	100	Przasnysz	100
Koźmin	200	Przemyśl	2000
Kraków z Kazimierzem		Pyzdry	100
i z Kleparzem ^g	14000	Radom	200
Krosno	2400 ^h	Radymno	40
Krzywia	200	Raków	100
Lublin	8000	Rawa	100 ^j

^d W egz. BUW 4. 18. 7. 102 kwota donatium podkreślona atramentem.

^e W egz. Ossol. XVII 16780. IV podkreślone słowo: *wszystkie*.

^f We wszystkich egz. wyd. A wdowy i dziedziców P. Elerta, wyd. A wdowy i dziedziców A. Piotrkowczyka oraz wyd. B wdowy i dziedziców P. Elerta kwota donatium dla Kazimierza: 1000. Jednak w egz. BG N1 94 (wyd. A. P. Elerta) ostatnie zero przekreślone atramentem.

^g We wszystkich egz. wyd. A wdowy i dziedziców P. Elerta i wyd. A wdowy i dziedziców A. Piotrkowczyka: Kraków. W egz. BG N1 94 obok nazwy miasta znak +, na dole tabeli ten sam znak z notatką ręczną: *desunt quedam Civitatis suburbia*.

^h W egz. BUW 4. 18. 7. 102 kwota donatium podkreślona atramentem.

ⁱ We wszystkich egz. wyd. B (war. a, b) wdowy i dziedziców A. Piotrkowczyka kwota donatium dla Pleszewa: 1500, we wszystkich egz. pozostałych wydań — 150.

^j We wszystkich egz. wyd. A i wyd. B wdowy i dziedziców P. Elerta Rawa podana dwukrotnie [47], [101]. W egz. BG N1 94 nazwa miasta przy powtórzeniu podkreślona atramentem.

Rawicz	1500	Środa	100
Sadek	100	Święcichów	200
Sambor	1000	Tarnów	600
Sarnowa	80	Uniejów	100
Sieradz	100	Wałcz	160
Sieraków	50	Warka	60
Siewierz	100	Warszawa	8000
Skarszew	50	Wągrowiec	150
Skrzynno	100	Wieliczka	800
Słupca	100	Wieruszów	150
Stawków	100	Wolborz	100 ^k
Stężyca	100	Wolsztyn	50
Stryj	50	Wronki	100
Szamotuły	100	Wschowa	4000
Szlichtyńków	100	Zamoście	4000
Śmigiel	100	Zduny	300
Śrem	150		

---

^k We wszystkich egz. wszystkich wydań red. I i II Wolborz podany dwukrotnie: [29], [46].

